

Av, om och för barn

Källor till den barndomshistoriska forskningen

Maria Sundkvist

Sammendrag

I den här artikeln har jag försökt att problematisera och exemplifiera möjliga källor till barndomshistorisk forskning. Källorna har kategoriserats utifrån om de har varit skrivna av, om eller för barn. Som exemplen visar går det att skriva barndomshistoria utifrån alla tre källtyperna. Jag önskar att fler historiker visar intresse för barndomshistorisk forskning. Ålder är en minst lika viktig kategori för att förstå mänskligt handlande och mänskliga relationer som genus, social klass och etnisk tillhörighet.

Barndomens historia är numera ett etablerat fält. Samtidigt finns det anledning att problematisera villkoren för barndomshistorisk forskning. Syftet med den här artikeln är att diskutera olika källor och ge exempel på barn- och ungdomshistorisk forskning. Källor kan delas upp i tre grupper. De kan vara skrivna *av* barn och ungdomar, exempelvis dagböcker eller brev. I andra källor går att läsa *om* unga människor. Hit hör stora delar av det som finns i arkiv av olika slag. Barnavårdsnämnder, skolor, sjukhus, barnhem och filantropiska föreningar har alla lämnat efter sig omfattande material som kan användas av barndomshistoriker. Slutligen finns det källor som är skrivna *för* unga människor. Hit räknas exempelvis spelfilmer, reklam, skönlitteratur och tecknade serier som vänder sig till unga konsumenter.

Barn är speciella som historiska aktörer och objekt på så sätt att de under de första levnadsåren inte kan skriva egna texter. (Teckna kan dock

barn från mycket unga år och även dessa kan användas som källor.) Väl de kan skriva hamnar deras texter sällan i arkiv eller på andra säkra platser i väntan på nästa generations historiker. Det finns därför anledning för barndomshistorikern att komplettera besök på de offentliga arkiven och biblioteken med att leta efter källor på andra platser. Kanske krävs det mer av fantasi och ett öppet sinne av en barndomshistoriker än av andra typer av historiker.

Av barn och ungdomar

Det finns dock exempel på texter av unga som är bevarade och som rönt historikernas intresse. Jag har själv använt mig av ungdomars skrivande, närmare bestämt det som finns bevarat i privata gymnasieföreningsarkiv (Sundkvist 2006). Föreningarna har det funnits i Sverige sedan 1800-talet och de finns fortfarande. Genom att använda material från dem från en period på 150 år, har jag kunnat bidra till ungdomstidens historia och också kunnat ge nya perspektiv till skolhistorien. En av de föreningar som jag studerat kallar jag för Harpan.

I korthet är resultaten de här. Skolreformer kommer och går, men gymnasieföreningarna består. 1864, då Harpan grundades, antogs omkring trettio elever till det läroverk som föreningen hämtade medlemmar från, vilket kan jämföras med läsåret 1994/95 då drygt 1090 elever var inskrivna. Från att ha funnits vid läroverket som var till för en exklusiv, manlig elit, kom Harpan att verka vid en gymnasieskola som var öppen för båda könen och där eleverna kunde läsa såväl studieförberedande som yrkesförberedande program. Den blivande byggnadsarbetaren gick i samma korridorer och fikade i samma elevfik som den blivande läkaren eller ingenjören. Men i Harpan träffades de aldrig. Gymnasieföreningarna fortsatte att rekrytera sina medlemmar från de utbildningar som har sin historia i läroverket.

En förklaring till varför gamla läroverkstraditioner lever vidare är att det finns aktörer som med hjälp av dem, kan skapa och upprätthålla en stark samhällelig position. Själva tillträdet till läroverket fungerade tidigare som en distinktionsskapande praktik för de som skulle komma att bli en del av etablissemangen. I den situation som fanns vid mitten av 1990-talet, har bland annat gymnasieföreningarna kommit att överta denna praxis. Föreningarna förvaltade ett kapital och så länge som det finns aktörer som

kan tillskansa sig det, kommer gymnasieskolan att bära vidare traditionella klass- och könsmönster, på bekostnad av jämlikhet och jämställdhet.

1990-talets föreningsmedlemmar kom stundtals i konflikt med det rådande likhetsidealet. De ville på olika sätt förringa det symboliska kapital som fanns i föreningarna. I flera intervjuer betonades snarare motsatsen. Informanterna beklagade att alla som skulle vilja vara med inte kunde få vara det. En informant menade att föreningen som hon var medlem i, försökte att välja sådana personer som kanske inte hade så stark position i skolans fält. En manlig informant menade att det var farligt att prata om att det fanns elever som var populärare än andra.

Den här typen av utsagor vittnar om att 1990-talets gymnasieelever befann sig i två till synes motsägelsefulla diskurser. De var del av en offentlig diskurs som handlade om likhet. Här delade de den samtida skolpolitikens strävanden efter att alla skulle ha möjlighet att ta sig fram i gymnasieskolan. Men samtidigt var deras handlingar i föreningarna en del av en privat diskurs i vilken olikhet och hierarkier reproducerades.

Vad hände när läroverket öppnades för kvinnor? I gymnasieföreningarnas stad fortsatte det att vara en skola främst för män, bland annat därför att det fanns en flickskola som rekryterade elever som annars kanske hade sökt sig till läroverket. Det var först i samband med gymnasieskolans införande på 1960-talet som antalet kvinnliga elever kom att bli ungefär lika stort som antalet manliga elever. Med kvinnornas inträde skedde en förändring i konstruktionen av kvinnan och det kvinnliga i de manliga föreningarna. Från att ha dyrkat kvinnan på avstånd, sett henne som något mystiskt och mystiskt, blev hon ett offer som skändades i samband med de symboliska passageriter som hörde invalen till.

När kvinnliga elever blev ett faktum, försvann alltså mystiken kring kvinnan och ersattes av vulgära inslag. Det är dock viktigt att påpeka att de manliga medlemmarna utförde den här typen av handlingar i slutna rum och med symboliska kvinnogestalter. I det offentliga framstod den manlige medlemmen fortfarande som en gentleman och de behandlade kvinnliga elever med respekt.

Även om det skedde förändringar i könsrelationerna, kan de i det stora hela tolkas som tämligen statiska. Kortfattat kan de beskrivas som uttryck för en hegemonisk maskulinitet med heteronormativa förtecken.

Eric Hobsbawn ser ungdomskultur som en från de vuxna avskild kultur (Hobsbawn 1994). De kulturella yttringar som föreningar gav prov på kan kategoriseras som tillhörande en etablerad, av vuxna delad kultur. Det gäller framför allt tiden fram till 1950-talet. Därefter ges det flera prov på

yttringar som stämmer väl in i Hobsbawns definition. Förändringen skulle kunna beskrivas som att medlemmarna klev ut ur en etablerad, borgerlig vuxenkultur till förmån för en ungdomskultur. Resultatet kan jämföras med hur föreningar vid de amerikanska universiteten förändrades vid sekelskiftet 1900. Från att ha varit till för såväl lärare som studenter och styrda av fakulteten, kom föreningarna att bli studenternas angelägenhet. G. Kurt Piehler tolkar förändringen som ett resultat av att lärarna i allt högre grad kom att intressera sig för forskning istället för att vara tillsammans med studenterna. De, å andra sidan, kom att flytta från de gemensamma byggnaderna och istället in i exempelvis föreningshus, där det inte bodde några lärare. Så skildes lärare och studenter från varandra och föreningslivet kom att anta vad Piehler kallar för en ”distinkt studentkultur” (Piehler 1988: 225, min översättning).

Föreningarna har således förändrats under de drygt 130 år som studien behandlar. Ett exempel är alltså att verksamheten fått en tydlig ungdomlig prägel. Från att se och bete sig som ansvarstagande, borgerliga män, har medlemmarna förändrats till oansvariga ungdomar. Skolans breddade rekrytering är en av de viktigaste förklaringarna till varför ålder kommit att inta en allt starkare position i den värld som medlemmarna skapar. Resultaten kan jämföras med Pierre Bourdieus förklaring till 1968 års studentrevolt i Frankrike. I och med att det högre utbildningssystemet expanderade riskerade medelklassens ungdomar att klassas ned. Ungdomarnas förhoppningar om framtiden stämde illa överens med den nya tidens reella utsikter, vilket ledde till en ”kollektiv disposition för revolt”. (Citatet är hämtat från Erling Bjurström 1997, s. 72, som översatt det från Pierre Bourdieus *Homo Academicus* från 1984.) På samma sätt kan de svenska gymnasisternas situation beskrivas – de blev fler, samtidigt som värdet av studentexamen och gymnasiebetyg minskade.

Det är inte fråga om någon entydig förändring i det svenska föreningslivet. Även under 1990-talet, finns det spår av en vuxenkultur. Den amerikanisering som Hobsbawn lyfter fram är knappast kännetecknande för föreningarna, som istället förvaltar en borgerlig, svensk kultur med tre-rättersmiddagar, tal till mannen respektive kvinnan, kostymer, vita skjortor och slipsar, deklamationer av gammal, ofta svensk dramatik och musik. Den borgerliga världens värden och värderingar är centrala i föreningslivet.

Berit Wigerfelt visar på en etablerad ungdomskultur redan under 1930- och 1940-talen i Sverige. Det är arbetarungdomen som hon studerar (Wigerfelt 1996). Är det så att läroverksungdomen dröjer sig kvar i den

etablerade vuxenkulturen längre, därför att den ger dem fördelar? 1900-talets ungdomshistoria är fylld utav exempel på ungdomstiden både som ett individuellt och samhälleligt problem (Halldén & Sandin 2003). Genom att inte delta i ungdomskulturen utan i den etablerade vuxenkulturen, ställde sig läroverksungdomen på de vinnandes sida. På så sätt riskerade de inte att bli sedda som ett hot mot den rådande samhällsordningen. Staffan Wennerholms studie av läroverksföreningar stödjer en sådan tolkning (Wennerholm 2005).

Trots att det funnits ambitioner under hela 1900-talet att skapa ett skolsystem för alla i en viss ålder, har de gamla skolformerna som bygger på särskiljandets princip alltså kunnat leva vidare. Skolpolitik och skolpraktik är på så sätt varandras motsatser. Det här är viktigt för att förstå hur eliter reproduceras i ett land som Sverige. Det sker i frivilliga föreningar bortom statens kontroll. Identiteter och sociala hierarkier skapas, befasts och reproduceras.

Inom skolans väggar kom föreningarna att få ett ökat värde – från att det funnits fler möjliga platser i föreningarna än vad det fanns elever vid läroverket blev medlemskapet exklusivt. Föreningarna konserverade det gamla läroverkets värden, vilket förklarar varför enbart elever från linjer/program med rötter i det gamla systemet, valdes in.

Utanför skolans väggar hade studier vid gymnasiet, likt de högre studierna i Frankrike, minskat i värde. Men istället för att göra revolt, valde medlemmarna att ingå i en oansvarig ungdomskultur. De associerade sig inte längre lika självklart som tidigare till en vuxen elit. Istället betonades att gymnasietiden var till för att ha skoj, även om allvaret och planer inför framtiden lyftes fram av en del av 1990-talets informanter.

Även yngre personer än gymnasister har lämnat efter sig källor som historiker använt sig av. Ett exempel är de barn som skrev till myndigheter och frivilligföreningar under första hälften av 1900-talet (Weiner 1995). Men trots allt är kanske den största gruppen av källor som barndomshistoriker använder sig av, den som skrivits om barn.

Om barn

När barn varit sjuka, ställt till oreda och kaos, presterat skolresultat eller flyttats på i samband med krig och andra konflikter, då har någon skrivit om dem. Fört anteckningar och kategoriserat dem. Och den här typen av källor finns det ganska gott om. Jag har själv haft glädje av vad barna-

vårdsnämnder, skyddshem och uppfostringsanstalter har skrivit om barn och ungdomar. Ett exempel är från uppfostringsanstalten Bona som syftade till att ta emot vanartade äldre pojkar från hela Sverige mellan 1905–1948 (Frangeur 2007). Bland de mycket detaljerade anteckningar som finns bevarade om de intagna, finns det ibland uppgifter om öknamn.

Vad säger då dessa namn om ungdomstidens historia? Många av dem hämtades från naturen. Hackspetten, Myggan, Råttan och Moroten räknas hit. Flera kan kategoriseras utifrån om de tillhörde en ungdomlig eller en vuxen sfär. Till den ungdomliga sfären räknas namn som Berra och Kalle Anka. Hit hör också de öknamn som placerade pojkarna längst ned i en ålders- och/eller storlekshierarki. Namn som Gossen, Lammungen och Myggan hör hit. Till en vuxen, manlig sfär hör de många yrkes- och selsättningskategorier som fungerade som öknamn. Brottarn, Gangstern, Luffarn, Mjölaren, Målarn, Professorn och Skepparn räknas dit. Professorn användes för två pojkar. De bar båda glasögon, vilket tycks ha varit grunden för valet av öknamn. En tredje stor grupp är de som har med geografiska förhållanden att göra så som Jokkmokk, Nynäs och Dingle för att ge några exempel. Dessa öknamn blev en karta för pojkarna, ett Sverige trädde fram, som de var en del av.

På samma sätt visar öknamnen upp en social karta. Pojkarna orienterade sig i första hand mot hantverkaryrken, yrken som gav såväl social status som en stor grad av frihet. Extremfallet är professorn, en position som var till för en mycket begränsad, manlig elit under första delen av 1900-talet. Pojkarnas faktiska bakgrund var en helt annan. Med några få undantag kom de från fattiga familjer där föräldrarna saknade utbildning. Några hantverkarfamiljer tillhörde de vanligtvis inte heller. Öknamnen kan därför ses som en önskan, en dröm om ett bättre liv än det som de fötts till.

Öknamnen på Bona bär flera likheter med de namn som antropologen Eva Carlestål fann på Sicilien bland män (Carlestål 2005). Många av dem var vulgära och alla var de särskiljande. Det är bara i enstaka fall som ett öknamn återkommer på Bona och då har det gått så pass lång tid mellan eleverna att det är troligt att ingen av pojkarna åtminstone kände till att en annan pojke haft namnet tidigare. På Bona, till skillnad från i Carleståls studie, markerades även geografisk tillhörighet med hjälp av öknamn. En stor del av namnen var hämtade från maskulina yrkesidentiteter, oftast av hantverkskaraktär. Namnen hade betydelse för personalen, det är därför de finns nedtecknade i minnesböckerna. Förutom öknamnen fick pojkarna också ett unikt nummer som en del av en ny identitet.

Att ge de intagna ett nummer förekom på fler anstalter för barn och ungdomar. Historikern Ingrid Söderlind skriver om Uppfostringsanstalten för flickor i Stockholm. Även där fick varje flicka ett unikt nummer. Dessa broderades på vita bomullsband som användes för att märka flickornas kläder. Söderlind skriver att numren inte användes som tilltal, men de fanns i vardagen på så sätt att flickorna hade klädkrokar med dem och i en intervju säger en före detta intagen att numren ”förföljer en hela livet” (Söderlind 1999). Prästen Sven Sundberg vid Bona lägger vikt vid numren i sin redogörelse för arbetet med pojkarna: ”De träda fram för mig ur minnets dunkla kamrar de olika gestalterna ur det långa tåget av Bona-pojkar från n:r 300 till n:r 915, för vilka under min tjänstetid anstaltens minnesbok upplåtit en ny oskriven sida, som sedan fyllts med innehåll dag för dag.” (Sven Sundberg i Statens uppfostringsanstalt å Bona 1918. Redogörelse för 14:de verksamhetsåret 1919, s. 17).

Exemplen med öknamnen på Bona visar att även i källor från myndigheter, finns det goda möjligheter att finna spår av en ungdomskultur.

För barn

Slutligen vill jag hämta ett exempel från det digra källmaterial som skrivs för barn och ungdomar. Låt mig avsluta med vad en tecknad serie kan ge den barndomshistoriska forskningen. Bamse är en svensk tecknad serie för små barn som har funnits i drygt fyrtio år.

Bamse är en björn som blir världens starkaste när han äter dunderhonung. Honungen gör Bamse till en ganska så traditionell superhjälte. Med hjälp av den besegrar han ondskan och han gör det ofta på exotiska platser. Precis som andra superhjältar har han fiender som återkommer avsnitt efter avsnitt. Kapitalisten Krösus Sork är en av dessa. Likt andra hjältar har han vapendragare, kaninen Lille Skutt och sköldpaddan Skalman. Lille Skutt har flera funktioner. Han är alltid rädd och på det viset framstår Bamse som ännu tryggare i sin hjälteroll. Gestalten är någon att identifiera sig med för ett litet barn. Samtidigt är Skutt snabb och denna egenskap är ofta den som gör att kamraternas äventyr slutar lyckligt. Skalman är en särpling. Han står ofta vid sidan om och betraktar och kommenterar vad som sker. När så behövs bidrar han med sina senaste uppfinningar och sina bokliga kunskaper.

Liksom i Disneys Ankeborg stod tiden länge stilla i Bamses värld. En annan likhet var bristen på barn-föräldrarelationer. De släktskap som fanns

mellan figurerna, kännetecknades av att mittengenerationen var borta, exempelvis var Bamses farmor en central figur redan från början. Bamses föräldrar däremot presterades långt senare.

Men så, i slutet av sin karriär, bestämde sig seriens skapare och mentor, Rune Andréasson för att låta tiden börja gå. Både Bamse och Skutt bildade familj. Skalmans position som särpling blev därmed ännu starkare. Han blev nu också den ensamstående, till skillnad från kamraterna som bildade familj.

Efter det att Bamse träffat Brummelisa och fått fyra barn, varav det yngsta har någon form av mentalt handikapp, kan man dela upp serierna i två huvudgrupper: de som fortfarande handlar om de tre kompisarna som ger sig ut på äventyr och de som utspelas i det lilla livet hemmavid. Givetvis finns det enskilda serier som innehåller både och. Ett vanligt stilgrepp är exempelvis att låta historien börja i vardagen, för att så övergå till ett traditionellt äventyr, där Bamse och Skutt lämnar familjerna och ger sig iväg med Skalman.

Bamse har många vänner i dagens Sverige. Till skillnad från andra tecknade serier, ses han som en självklar del av en god, svensk barndom. Gestalten Skalman har exempelvis fått pris för att han är så duktig på att popularisera svåra vetenskapliga sammanhang. Många är de (medelklass) föräldrar som lägger åtskilliga hundralappar varje år på att prenumerera på tidningen eller särskilda paket som innehåller Bamseleksaker och faktaböcker om allt möjligt som små barn och deras föräldrar behöver veta mer om. Svensk leksakshandel omsätter många miljoner på Bamserelaterade produkter varje år.

Dagens barn, liksom gårdagens barn som är deras föräldrar, lär sig saker av Bamse. Det didaktiska greppet är tydligast på de så kallade Bamses skola-sidorna, men även de vanliga serierna innehåller mängder med kunskap.

Men låt oss lämna DNA, gorillors hotbeteenden och allergier och istället koncentrera oss på vilka normer och föreställningar om familjeliv och uppväxtvillkor, som Bamse förmedlar. För det är det som gör honom intressant för en barndomshistoriker. *Bamsefamiljen på safari i Afrika* får här utgöra ett exempel. Den är berättad av Rune Andréasson själv och tecknad av Bo Michanek. Den har publicerats minst fyra gånger sedan 1985. Äventyret utspelas i en tid då före den fjärde ungens födelse. Trillingarna är i förskoleåldern.

Historien börjar i hemmet. Redan i första rutan är Bamse och hans fru Brummelisa tryggt placerade i traditionella könsroller. Han spelar schack

med sin gode vän Skalman och hon sitter i soffan tillsammans med de tre barnen. De tittar i resebroschyrer. Brummelisa säger till Bamse:

”Du kan vara glad som får se så mycket av världen på dina äventyr, Bamse. Jag ser den mest i kataloger.” Här ser vi hur Bamse, mannen, placerar i den stora världen, medan Brummelisa, kvinnan, är hänvisad till det privata hemmet. Hennes kunskap om världen utanför kommer från katalogerna.

Är det rättvist? Nej, menar Bamse som iscensätter en familjesemester. Det är alltså han och inte hon som skapar förutsättningarna för att hon och ungarna ska få komma ut i världen. Lägg märke till att det är fråga om en semester, alltså ett avbrott, något unikt i livet. Detta skiljer den här resan från de manliga äventyren som sker med en viss regelbundenhet. Ännu ett exempel på traditionella könsroller kommer när det är dags för att packa. Det är Brummelisa som ansvarar för detta och Bamse, som den jämställdhetsivrande man han försöker vara, frågar om han ska ”hjälpa” till. Brummelisa tackar nej och tänker: ”Fast Bamse är duktig. Det hade inte tagit så mycket längre tid om han hade hjälpt till.”

Och så där håller det på. Även om Bamse som framgått tidigare försöker hjälpa till, lever familjen enligt ett traditionellt familjemönster, där mannen tjänar pengar, är ute med kompisarna, är en hjälte som får mycket uppmärksamhet och beröm, men också får utstå kritik och umbäranden.

Brummelisa däremot lönearbetar när familjelivet så tillåter. Hon är anställd av en av Bamses huvudfiender, Krösus Sork. När det krisar för en nära släkting, säger hon självklart upp sig hos kapitalisten, för att hjälpa till i familjeföretaget. Även om detta på lång sikt försämrar hennes egna villkor på arbetsmarknaden. Som kvinna har hon ju ändå inte huvudansvaret för försörjningen.

Alla serierna med Brummelisa och ungarna är skapade från 1980-talet och framåt. Trots detta hör det familjeliv som gestaltas, mer hemma i ett svenskt 1950-tal, än under senare tider. En förklaring är att serieskaparna vill romantisera familjelivet och då är 1950-talet det årtionde som många ser som den lyckliga barndomens, eller familjelivets tid. En av de få detaljer som vittnar om att serien är av yngre datum, är att trillingarna går på dagis. Men de gör det inte som barn i 2000-talets Sverige. Istället för att hämtas och lämnas, går de frimodigt själva till och från förskolan.

Så vad lär vi oss av Bamse? Förutom lite grann om ganska mycket, så framstår berättelserna om familjelivet som viktiga. Vi får en bild av familjeliv och föräldraskap. Jag har ovan visat att det är en ganska otypisk, lätt

romantiserad familjeidyll med tydliga faders- och modersroller som förmedlas i serierna.

Det finns också anledning att kommentera Bamses sociala tillhörighet. Till skillnad från de flesta gestalter inom barn- och ungdomslitteraturen, tillhör han inte en brett definierad medelklass. Nej, istället är det arbetarna och småföretagarna som kommer till tals i Bamses värld. Bamse själv arbetar som skogshuggare under sin svärfar. Brummelisa arbetar som affärsbiträde eller jobbar på fabrik när familjen så tillåter och Lille Skutt är brevbärare. Serien är ett viktigt bidrag eftersom den här typen av sociala skildringar är mycket ovanliga i barnkulturen, där det istället vimlar av pappor som är läkare och mammor som arbetar på bibliotek. Det är i alla fall de resultat som jag tycks få i en pågående studie av barn- och ungdomsböcker som publicerades 1955 i Sverige.

Avslutande ord

När jag började forska om barn och ungdomar utifrån ett historiskt perspektiv var jag orolig för att det skulle vara svårt att finna bra källor. Det är jag inte längre. Drygt tjugo års erfarenhet har visat att källor, ja det finns det över allt. Det svåra är som i all annan historieforskning att göra bra analyser och skapa trovärdiga och läsbara berättelser.

Referenser

- Andréasson, R. & B. Michanek. 1985. *Bamsefamiljen på safari i Afrika*, Rune A-serier.
- Bjurström, E. 1997. *Högt & lågt – Smak och stil i ungdomskulturen*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Carlestål, E. 2005. *La famiglia: the ideology of Sicilian family networks*. Uppsala: Uppsala University.
- Frangeur, R. 2007. *Pojkar, pli och pedagogik: vanart och manligheter på Bonanstalten 1905–1948*. Stockholm: Carlssons.
- Halldén, G. & B. Sandin. 2003. *Barnets bästa: en antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*. Stockholm/Stehag: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Hobsbawn, E. 1994. *Age of Extremes. The short twentieth century 1914–1991*. London: Michael Joseph.
- Piehler, G. K. 1988. Phi Beta Kappa: The Invention of an Academic Tradition, *History of Education Quarterly*, Vol. 28, No. 2, Summer 1988.
- Statens uppfostringsanstalt å Bona 1918. Redogörelse för 14:de verksamhetsåret*, 1919.

- Sundkvist, M. 2006. *Klassens klasser: gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846–1996*. Stockholm: Carlssons.
- Söderlind, I. 1999. *Barnhem för flickor: barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*. Stockholm: Stockholmia.
- Weiner, G. 1995. *De räddade barnen: om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900-1940*, Uppsala: Hjelms.
- Wennerholm, S. 2005. *Framtidsskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930–1970*. Lund: Arkiv.
- Wigerfelt, B. 1996. *Ungdom i nya kläder. Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Maria Sundkvist
Lärarutbildningen
Malmö högskola
SE-205 06 Malmö, Sverige
e-post: Maria.sundkvist@mah.se